

УДК [373.2+373.3.064]

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.19>**В. А. Ляпунова**

доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто ключові завдання запровадження Концепції розвитку інклюзивної освіти в Україні. Особлива увага звертається на розвиток навичок міжособистісного спілкування дітей дошкільного віку та учнів молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку. Проаналізовано специфіку та особливості процесу формування міжособистісного спілкування дітей у цьому процесі. Визначено роль міжособистісного спілкування у процесі соціалізації та навчання дітей з особливими освітніми потребами. Досліджено чинники, які можуть перешкоджати встановленню дружніх та ділових взаємовідносин цієї категорії дітей з однолітками та дорослими. Наголошено на необхідності створення єдиного освітнього простору для дітей старшого дошкільного віку та учнів молодшого шкільного віку. Надано рекомендації щодо організації роботи дітей молодшого шкільного віку із дітьми старшого дошкільного віку для ознайомлення дітей із майбутнім навчанням у школі. Наголошено на важливості позитивного та толерантного відношення всіх батьків дітей, що знаходяться в системі інклюзивної освіти. Запропоновано ключові напрями роботи для працівників дошкільних навчальних закладів, соціальних служб та батьків щодо встановлення довірливого та позитивного спілкування в дитячому колективі дошкільного навчального закладу, де знаходяться діти з особливими освітніми потребами. Зазначено, що розвиток навичок міжособистісного спілкування дітей в умовах інклюзивного навчання в школі ускладнюється зміною дорослого та дитячого колективу, розкладу дня та зміною провідної діяльності: ігрова діяльність змінюється на навчальну.

Окреслено коло проблем, що виникають в учнів під час навчання спілкування іноземною мовою. Зазначено, що іноземна мова може бути використана саме як інструмент під час корекційної роботи з учнями з особливими освітніми потребами. Запропоновані напрями роботи, які допоможуть учням із особливими потребами у навчанні спілкуванню іноземною мовою. Зроблено висновок про необхідність організації роботи всіх учасників навчально-виховного процесу в сучасних умовах навчання з урахуванням принципів інклюзивної освіти на всіх рівнях.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, міжособистісне спілкування, соціалізація, навчання, єдиний освітній простір.

Постановка проблеми. Українська держава стоїть на початку шляху впровадження інклюзивної освіти, яка стала актуальною вимогою часу для сучасного демократичного суспільства. Успішна комунікація з оточуючими є одним із ключових факторів розвитку та навчання дитини. Саме тому залучення дитини з особливими освітніми потребами до колективу у дошкільному навчальному закладі та в початковій школі передбачає врахування не лише особливостей її розвитку, а й встановлення позитивного міжособистісного спілкування таких дітей з однолітками. Від того, як швидко встановиться позитивний ефективний комунікативний контакт дитини з ООП з її ровесниками та дорослими, залежить процес її соціалізації в колективі, її фізичний та розумовий розвиток, психоемоційний стан і загальний психологічний мікроклімат у групі та класі. З огляду на це дослідження особливостей міжособистісного спілку-

вання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти є одним з ключових напрямів вітчизняних наукових розвідок у галузях психології та педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У вітчизняних дослідженнях різні аспекти спілкування та взаємодії дітей дошкільного та молодшого шкільного віку розглядаються у працях таких вчених, як Р.В. Бедрань, А.М. Богуш, Н.В. Гавриш, О.В. Горецька, І.В. Зотова, Л.О. Калмикова, І.О. Луценко, С.А. Михальська, І.В. Мартиненко, О.В. Пісарєва, Л.М. Тарасюк та інші. Водночас разом із запровадженням та активним розвитком інклюзивної освіти в Україні актуальними стають дослідження, присвячені питанням організації міжособистісної взаємодії дітей з особливими освітніми потребами з однолітками та дорослими. Ця тема розглядається в працях таких вчених та практиків, як І.М. Брушневська, О.С. Войчук,

Л.В. Кашуба, І.Б. Кузава, З.П. Ленів, В.Ф. Сергєєва, Н.В. Тарапка, А.А. Колупаєва, К.І. Ляшенко, Л.М. Ліхницька, С.П. Логачевська, М.А. Порошенко та інші. Таким чином, можна говорити про досить велику кількість досліджень, що вирішують питання організації міжособистісного спілкування дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти. Проте питання створення єдиного навчально-виховного простору для таких учнів і досі потребує уваги наукової та педагогічної спільноти.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення проблем формування міжособистісного спілкування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Однією з невідомих тенденцій сучасного українського суспільства є збільшення кількості дітей із особливими освітніми потребами. За оперативними даними, із 129 тис. дітей з особливими освітніми потребами, які інтегровані до загальноосвітніх навчальних закладів, 45 відсотків складають діти з інвалідністю [1, с. 1]. Це стало справжнім викликом для вітчизняної системи навчання, адже однією з ключових тенденцій сучасної освіти розвинених демократичних країн світу є забезпечення можливості здобувати освіту дітям з особливими потребами разом зі своїми однолітками, які таких потреб не мають. Насамперед варто з'ясувати перелік категорій, які мають статус «дітей з особливими освітніми потребами». До них належать, зокрема, ті, що мають порушення психофізичного розвитку, інвалідність, а також діти-біженці, діти, що працюють, діти-мігранти, діти – представники національних меншин, діти – представники релігійних меншин, діти із сімей з низьким прожитковим мінімумом, безпритульні діти, діти-сироти, діти із захворюваннями СНІД / ВІЛ та інші [2, с. 1].

У пояснювальній записці до Концепції розвитку інклюзивної освіти України йдеться про те, що поява цього документу викликана потребою вирішення завдань, що мають забезпечувати необхідні умови для здобутку якісної освіти дітьми з особливими освітніми потребами на всіх етапах. Ключові принципи Концепції відповідають базовим міжнародним договорам (Декларації ООН про права людини, Конвенції ООН про права інвалідів, про права дитини). Відповідно до цього метою освітньої політики держави є запровадження на практиці інклюзивної моделі освіти. Зміни, які зараз відбуваються в державних навчальних закладах, спрямовані насамперед на те, щоб кожна дитина, залежно від своїх потреб і відповідно до своїх можливостей, мала змогу отримувати повний доступ до якісних освітніх послуг. Водночас автори Конвенції визначають одну з ключових проблем, яка може виникнути у процесі впрова-

дження інклюзивної освіти: «...сьогодні організаційно-методичні засади навчального процесу у загальноосвітніх школах орієнтовані на дітей з типовим розвитком і не враховують особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами. Невідповідність форм і методів педагогічного впливу на таких дітей може створювати передумови для формування у них негативного ставлення до навчання, девіантної поведінки» [1, с. 1].

Ця проблема однаково стосується і закладів дошкільної освіти, і загальноосвітніх навчальних закладів. Адже соціалізація дитини з особливими потребами має починатися саме з дошкільного навчального закладу та вимагає підбору системи нових педагогічних методик, одним із ключових завдань яких є встановлення ефективної взаємодії дитини з особливими потребами із однолітками, працівниками ДНЗ, родиною, друзями тощо.

Включення дитини з обмеженими фізичними можливостями до колективу вихованців ДНЗ є процесом, це не обмежується лише фактом перебування такої дитини в дитячому садку. Цей процес вимагає залучення багатьох учасників – керівного органу, вихователів, психолого-педагогічних спеціалістів, батьків, органів місцевої влади для надання дітям з особливостями фізичного та психічного розвитку відповідних умов навчання та форм підтримки.

Міжособистісне спілкування для дитини дошкільного віку – це один з ключових факторів розумового та емоційного розвитку. С. Михальська стверджує: «Спілкування з однолітками – це необхідна умова гармонійного психічного розвитку дитини, що відіграє важливу роль у житті дошкільника. Воно є умовою формування громадських якостей особистості дитини, проявом і початком розвитку колективних взаємин дітей. Проблема формування в дитини дружніх взаємовідносин з оточуючими дітьми, взаємоповаги, взаємодопомоги актуальна сьогодні, особливо коли йдеться про взаємодію з дітьми з особливими освітніми потребами» [3, с. 118]. Дійсно, одним з найважливіших досягнень дитини дошкільного віку є опанування рідної мови як засобу пізнання світу, себе, висловлення власних думок та спілкуванням із колективом.

Перешкодою у цьому процесі в українських реаліях стає безліч чинників:

- професійна та психологічна невідповідність кадрів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами;
- нормативно-правова база, що має регулювати діяльність закладів та працівників в умовах інклюзивної освіти, все ще продовжує формуватися;
- необхідність додаткового фінансування інклюзивних закладів освіти;

- пізнє діагностування та виявлення відхилень у розвитку дитини;

- негативне ставлення батьків інших дітей до дитини з особливими освітніми потребами.

В умовах навчання в школі виникають додаткові труднощі, що пов'язані з академічною перевантаженістю навчальних програм, які досить важко адаптувати до потреб дитини з фізичними порушеннями. Крім того, в школі з'являється новий предмет – іноземна мова. Опанування іноземної мови є необхідною вимогою часу.

Мета вивчення будь-якої іноземної мови – перш за все навчитися саме спілкуванню з представником іншої культури. І в цьому процесі мова виступає лише як засіб. Отже, процес вивчення мови ґрунтується на практиці спілкування, і саме тому неможливо вивчити мову, ігноруючи правила міжособистісного спілкування. В іншому разі мова стає просто ще однією системою символів, яка, до речі, майже не знаходить відображення в реальному повсякденному житті дитини і не має практики застосування.

Але діти з особливими освітніми потребами, особливо ті, що мають порушення когнітивної та психоемоційної сфери, відчують подвійне навантаження під час уроків чи занять з іноземної мови. Окрім того, що вони повинні запам'ятати значення нових символів, вони повинні залучитися до процесу спілкування.

Саме тому, на наш погляд, взаємодія вчителя іноземної мови із вузькими спеціалістами, психологом та класним керівником є необхідною. Вчитель іноземної мови може узгоджувати плани своєї роботи із планами виховної роботи та роботою психолога (що має бути відображено в індивідуальній програмі розвитку дитини). Наприклад, знаючи про те, що учні будуть розбирати тему «Настрій та емоції» на заняттях з психологом, вчитель іноземної мови може використати це як підґрунтя та вплести деякі ситуації та ігри в свої уроки, закріплюючи та розширюючи таким чином уявлення учнів про настрій та емоції. Крім того, збільшується діапазон використаних наочних матеріалів з однієї теми. Діти будуть бачити зображення одного і того ж явища у різних проявах. За необхідності вчитель може запросити на урок психолога.

Вади мовлення відіграють важливу роль у процесі міжособистісної взаємодії дітей, а вчасне проведення корекційних заходів є ключовою умовою їх усунення. Саме тому актуальним постає питання вчасної діагностики мовленнєвих проблем у дитини з особливими потребами. Вирішення цих проблем має починатися саме в ранньому дошкільному віці та має здійснюватися у комплексній співпраці спеціалістів ДНЗ (логопеда, психолога, вихователя, реабілітолога) та батьків. Крім того, необхідною умовою цілісного розвитку комунікативних навичок у дошкільному

віці є успішне засвоєння та вдале використання саме мовлення. Саме тому навчально-виховний процес у ДНЗ має бути спрямованим на розвиток мовлення дітей, формування умінь активно його використовувати під час розв'язання різноманітних завдань. Вихователь повинен навчити дітей розмірковувати вголос, словесно відтворювати думки і вербалізувати процес та отриманий результат розв'язування задач і виконання вправ.

К. Поняткова стверджує, що конструктивне спілкування в дитячому колективі забезпечують певні комунікативні уміння: уміння слухати співрозмовника, співпереживати, а також навички конструктивного вирішення конфліктів [4, с. 93]. Формування цих умінь повинно починатися саме під час навчально-виховного процесу в ДНЗ, а також продовжуватися в умовах шкільного навчання.

У дошкільному віці зв'язок дитини із родиною дуже потужний. Саме тому вихователі у своїй роботі мають спиратися на родину, адже на формування міжособистісного спілкування дітей дошкільного віку дуже великий вплив мають батьки. На готовність дитини з ООП до відвертої і щирої комунікації з однолітками впливає внутрішній мікроклімат родини. У цьому напрямку робота працівників ДНЗ та інших соціальних служб має бути спрямована на роботу за батьками щодо прийняття особистості власної дитини з особливими потребами батьками. Робота з іншими батьками має бути спрямована на формування у дітей емпатії, поваги, дружнього ставлення до такої дитини у колективі.

М. Порошенко пропонує кілька напрямів роботи в сім'ї, спрямованих на налагодження міжособистісного спілкування у дитячому колективі, де є вихованці з особливими потребами:

- формування поважного ставлення з боку дорослих до дитини з ОП;

- схвалення дитини, заохочення і розвиток її інтересів;

- актуалізація уваги на сильних сторонах дитини, а не на вадах;

- спілкування з дитиною, позитивні емоції [5, с. 98].

Вирішення питання формування міжособистісного спілкування дітей дошкільного віку в умовах інклюзивної освіти має здійснюватися в кількох ключових напрямках:

- вчасне діагностування та корекція вад фізичного чи психічного розвитку;

- проведення роботи над формуванням толерантного ставлення до дітей з особливими потребами в однолітків. Це передбачає проведення виховних заходів, інформаційної політики, психологічних тренінгів, які формують у дітей та їх батьків знання про особливі потреби своїх однолітків, виховання поваги та розуміння, толерантності, бажання підтримувати та допомагати особливим дітям;

– робота з батьками, спрямована на формування позитивної самооцінки дитини з ООП, впевненості у своїх силах і можливостях, а також на формування позитивного ставлення до таких дітей інших членів дитячого колективу;

– організація заходів для учнів старшого дошкільного віку учнями молодшого шкільного віку. Наприклад, проведення зустрічей, під час яких діти зможуть розповісти про те, як це – бути школярем.

Висновки та пропозиції. Процес впровадження інклюзивної освіти у нашій державі ускладнюється багатьма факторами: невідповідністю спеціалістів та суспільства до нових вимог освітнього процесу, відсутністю достатньої кількості знань про особливості розвитку дітей з особливими потребами та принципами роботи з ними; проблемами у встановленні міжособистісного спілкування між дитиною із особливими потребами та її однолітками та дорослими. Робота над подоланням цих труднощів має бути комплексною та полягає у взаємодії педагогічного, медичного персоналу, батьків, психологів і соціальних служб. Особливо важливою в умовах інклюзивної освіти є робота зі створення єдиного освітнього простору для дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку. Основна робота з дітьми дошкільного віку полягає у формуванні позитивної самооцінки, віри у власні сили, психологічній, медичній та логопедичній корекції станів, що заважають дошкільникам вільно спілкуватися з однолітками. Робота батьків повинна здійснюватися у двох напрямках: прийняття власної дитини з особливими потребами, врахування і розвиток її

особистих потреб та інтересів, а також формування загального позитивного ставлення до всіх учасників освітнього процесу. Окремим напрямом досліджень має бути також розробка комплексних методик для створення єдиного освітнього простору для дітей дошкільного віку та молодшого шкільного віку в умовах інклюзивної освіти.

Список використаної літератури:

1. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 № 912. *Директор школи. Шкільний світ*. 2010. № 42. С. 25–28.
2. Основні поняття: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, універсальний дизайн, розумне пристосування. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». URL: <http://www.ussf.kiev.ua/a/FAQ1.html>.
3. Михальська С. Готовність дітей дошкільного віку до взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2009. № 15. с. 118–135.
4. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі» (Київ, 22 листопада 2019 р.). Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. 111 с.
5. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство Україна», 2019. 300 с.

Liapunova V. Interpersonal communication of the children of senior preschool age with the children of primary school age in conditions of inclusive education

The article covers the key objectives of implementing the Concept of development for inclusive education in Ukraine. Particular attention is being paid to the development of interpersonal communication skills of preschool children and as well as primary school students with special educational needs, in particular with intellectual disabilities. The specifics and the features of the process of formation of the interpersonal communication of children in this process are analyzed. The role of interpersonal communication in the process of socialization and education of children with the special educational needs are precisely determined. Factors that may prevent the establishment of friendly and business relationships in this category of children with their peers and adults have been studied. The need to create a uniformed educational space for elder preschool children and primary school students was highly emphasized.

There are given recommendations for the organization of social interaction between the children of senior preschool age with the children of primary school age for acquaintance of the children with the future education at school. The importance of a positive and tolerant and diverse attitude of all parents of the children in inclusive education is stressed. Key areas of work for the employees of preschool educational institutions, social services and parents are striving to establish confidential and positive communication in the children's group of preschool educational institutions, where there are the children with special educational needs.

It is noted that the development of skills of interpersonal communication of the children in the conditions of inclusive education at school is severely complicated by the change of adult and children's groups, a daily schedule of routines and the change of leading activities: game activities do change to educational ones. The range of problems that arise in the students, while learning to communicate in a foreign language is outlined. It is noted that a foreign language can be used as an advanced tool in correctional work with students, who have special educational needs. Areas of work that will facilitate students with special needs in learning to master a foreign language are proposed. It is concluded, that it is utmost necessary to organize the work of all participants in the educational process in modern sophisticated learning conditions, simultaneously taking into account the principles of inclusive education at all levels.

Key words: *inclusive education, children with special educational needs, interpersonal communication, socialization, education, uniformed educational space.*